

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ INTERNATIONAL-LEGAL DIMENSION OF LEGAL ANTHROPOLOGY

Завальнюк В.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

Основним елементом міжнародних стандартів в антропології є людина та захист її прав і свобод. Питання становлення і розвитку державності, заснованої на конституційних нормах і народі «віч-на-віч», є одним із найактуальніших завдань реформування української суспільно-політичної, економічної та правової системи в Європейське співтовариство. Основним елементом міжнародних стандартів в антропології є людина та захист її прав і свобод.

Вважаємо, що індивід може виступати суб'єктом міжнародного права. У міжнародному праві немає заборони на надання фізичним особам міжнародної правосуб'єктності, і вирішення цього питання залежить від волі договірних сторін. Існування фізичних осіб з міжнародною правосуб'єктністю пов'язане з наданням їм можливості прямого звернення до міжнародних судових органів як позивачів і відповідачів. Міжнародна практика все більше доводить, що людина має міжнародну правосуб'єктність, перш за все тому, що вона володіє основними елементами правосуб'єктності – правами та обов'язками в міжнародному праві. У цьому комплексі прав і обов'язків визначальне значення має право особи на подання скарг та інших позовів до міжнародних судових і контрольних договірних органів.

Саме розвиток міжнародного права являється не тільки в регулюванні різноманітних відносин між державами, а й у посиленні ролі індивідів як учасників міжнародних відносин і суб'єктів міжнародного права. Важливо пам'ятати, що первісний суб'єкт міжнародного права – держава – не тільки користується правами та обов'язками за міжнародним правом, але й, на відміну від індивідів, формулює власні норми та принципи. Отже, можна побачити, що фізичні особи є суб'єктами міжнародного права з обмеженою правосуб'єктністю.

Імплементация міжнародних стандартів прав людини, закріплених у Конституції та законах України, у національну правову практику потребує не лише створення відповідних правових механізмів, але й визнання того, що права людини та її життєдіяльність є найвищими суспільними цінностями. Необхідно сформулювати новий методологічний підхід до визнання прав людини як загальнолюдської цінності, найважливішого чинника людського існування.

Ключові слова: антропологія, юридична антропологія, міжнародне право, права людини.

The main element of international standards in anthropology is man and the protection of his rights and freedoms. The question of the formation and development of statehood based on constitutional norms and the people “face to face” is one of the most urgent tasks of reforming the Ukrainian socio-political, economic and legal system into the European Community. The main element of international standards in anthropology is man and the protection of his rights and freedoms.

We believe that an individual can act as a subject of international law. International law does not prohibit the granting of international legal personality to natural persons, and the resolution of this issue depends on the will of the contracting parties. The existence of natural persons with international legal personality is connected with providing them with the possibility of direct appeal to international judicial bodies as plaintiffs and defendants. International practice increasingly proves that a person has international legal personality, first of all, due to the fact that he possesses the main element of legal personality – namely, rights and obligations in international law. In the complex of such rights and obligations, the right of a person to appeal to international judicial and control convention bodies with complaints and other statements is of decisive importance.

The development of international law appears not only in the regulation of various relations between states, but also in the strengthening of the role of individuals as participants in international relations and subjects of international law. It is important to remember that the original subject of international law – the state – not only enjoys rights and obligations under international law, but also, unlike individuals, formulates its own norms and principles. So, it can be seen that natural persons are subjects of international law with limited legal personality.

The implementation of international standards of human rights enshrined in the Constitution and laws of Ukraine into national legal practice requires not only the creation of appropriate legal mechanisms, but also the recognition that human rights and human activities are the highest social values. It is necessary to formulate a new methodological approach to the recognition of human rights as a universal human value, the most important factor of human existence.

Key words: anthropology, legal anthropology, international law, human rights.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд науковців досліджували питання юридичної антропології та досліджували проблеми. У цьому відношенні привертають увагу праці В. С. Бігуна, С. В. Бобровник, Д. А. Гудими, О. Р. Дашковської, О. В. Козаченка, А. П. Кравченко, С. І. Максимова, Ю. М. Оборотова, М. П. Орзіха, М. Г. Патеї-Братасюк, П. М. Рабіновича, В. О. Тулякова, Л. Г. Удовици.

Виклад основного матеріалу. У періоди радикальних змін зростає інтерес до природи подій, їх інтерпретації та розуміння. Це повною мірою стосується і того, що відбувається в антропологізації правової реальності. Так, після Другої світової війни у світі з'явився великий масив правових актів стосовно прав людини, що стало революційним кроком у розвитку правового захисту людини, зробивши її вперше в історії універсальною. Права людини стають глобальним мірилом права [1, с. 5-14].

Проблема становлення та розвитку державності, зверненої «обличчям» до людини, на основі норм Конституції є одним із найбільш актуальних завдань щодо реформування політичної, економічної та правової систем

суспільства, входження України до європейської спільноти. З моменту проголошення незалежності України процес становлення держави на демократичних засадах відбувався, але зі значними труднощами, що зумовлено перехідним етапом розвитку української держави і суспільства, низьким рівнем політичної та правової культури громадян; політичної еліти; відсутність чіткої та узгодженої законодавчої стратегії, стан перманентної політичної кризи, що супроводжується жорстокими протистояннями у владних структурах, поширення корупції та організованої злочинності та ін. Зовнішні чинники разом із внутрішніми гальмують процес націотворення [2].

Включення до національного законодавства міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і тим самим підвищення ролі нормативно-правових договорів в інших джерелах права через правові звичаї (звичаї ділового обороту, торгівлі, міжнародні звичаї тощо) та узвичаєннями (адміністративними, торговельними); визнання Україною юрисдикції Європейського суду з прав людини, поширення регулюючого впливу його прецедентної практики на національні

правовідносини; породжений рішеннями та висновками КСУ феномен правових позицій підкреслюють необхідність переосмислення категорії «система джерел права» та поглибленого дослідження системних зв'язків між джерелами права, як традиційними, так і нетрадиційними [3].

«Усі права людини універсальні, неподільні, взаємозв'язані й взаємозалежні. Міжнародне співтовариство повинне ставитись до прав людини глобально, справедливо та з однаковим підходом і увагою. Хоча значення національної та регіональної специфіки і різних історичних, культурних і релігійних особливостей необхідно мати на увазі, держави, незалежно від політичних, економічних і культурних систем, зобов'язані заохочувати та захищати усі права людини й основні свободи» [1, с. 38-42].

Можна сперечатися про те, які права, закріплені в Загальній декларації, є правами імперативними та не підлягають обмеженням, а які – звичайними, основними (фундаментальними).

На думку О. Рудневої, «проблема можливості існування загальнолюдських, універсальних начал, основ, принципів є важливою не лише зі світоглядних, філософських позицій. Це питання має важливе значення і для правознавства. Це пов'язане з тим, що від вирішення питання про існування певних загальнолюдських основ буття залежать також побутування загальнолюдських принципів права, способи їх обґрунтування».

Із розвитком філософії головним предметом досліджень філософів стали не проблеми природи, а етико-правові питання. У результаті цього роздуми про першопричину всіх явищ і природу змін (натурфілософський період) були замінені роздумами про загальні, універсальні (загальнолюдські) право, мораль, політичний ідеал.

Питання існування загальнолюдських, універсальних норм чи принципів вирішувалось у світовій філософії не однаково. Так, починаючи із софістів (Протагор, Антифонт, Фразімах), було започатковано напрям, представники якого заперечували можливість існування єдиних і загальних для всіх людей основ буття. Софісти, розмірковуючи над проблемами соціальної регуляції людської поведінки, стверджували, що ні мораль, ні право не мають всезагальних об'єктивних засад. На противагу софістам, Сократ, а потім і Платон наполягали на існуванні загальних норм, принципів, що мають інтелегібельний характер.

У період пізньої античності у працях стоїків з'являється концепція універсального розуму, що наявний у кожній людині. Важливою характеристикою вчення стоїків було визнання ними того, що людині від народження притаманне почуття зв'язку з іншими людьми, вона може вважати себе «громадянином світу», а не тільки окремою держави.

Середньовічний світогляд можна назвати теоцентричним, з абсолютною монополією церкви на його формування. Центральною категорією середньовічної філософії став Бог, що сприймався майже аксіоматично [2].

Закріплення прав на свободу думки, совісті та релігії також спершу відбулося на національному рівні. Так, у Швейцарії, згідно з першою Каппельською мирною угодою 1529 р., кожен кантон набув права вирішувати, яка з релігійних доктрин – реформаторська чи католицька – вважатиметься вірою його громадян і всіх, хто проживає на підвладній йому території. У другій Каппельській мирній угоді 1531 р. було підтверджено, що всі громадяни та мешканці вільних кантонів перебувають у виключній підпорядкованості тієї Церкви, яку буде обрано більшістю. У 1798 р. до унітарної конституції було закладено принцип, відповідно до якого дозволялися всі види відправ – за умови, що при цьому не буде порушено громадського порядку і не буде претензій на якусь особливу владу чи привілей. Однак повну свободу віри було вперше затверджено у Швейцарії лише у федеральній конституції 1874 р. [4].

В Англії різні види обмежень щодо свободи думки, совісті та релігії скасовувалися поступово. Першим позитивним законодавчим актом, у якому інакшотримали певне визнання, був Акт про толерантність від 1698 р., який вилучив протестантів, що відкололися від Англіканської Церкви, зі списку осіб, які підпадають під санкції певних законів. Таким чином, протестантському нонконформізму було надано певного статусу. Актами 1829 та 1832 рр. про католицьку емансипацію надано певного статусу римо-католикам. У 1846 р. Актом про релігійну неправоподатність Акт про толерантність було поширено й на іудеїв. Витоки міжнародного регулювання свободи віросповідання беруть початок із підписання у 1648 р. Вестфальського миру, наголошуючи, скоріше, на терпимості, ніж на правах.

Продовженням релятивістської традиції з запереченням можливості існування фактів, явищ, феноменів загальних та універсальних для всіх (чи хоча б великої кількості) людей є філософія англійських сенсуалістів Дж. Берклі та Д. Юма.

Ф. В. Г. Гегель вважав, що «існує більш широкий спектр трансцендентальних передумов. Трансцендентальні передумови однієї культури на певному етапі її історії не завжди є трансцендентальними передумовами інших культур. Гегель стверджував, що трансцендентальні передумови створюються історією та є культурно-релятивними» [5].

Філософська думка другої половини XIX – XX ст. характеризується різноманітним підходом і напрямом в осмисленні реальності.

Як реакція на спекулятивний характер кантівсько-гегелівської філософії в Європі зародився напрям, представники якого називали себе позитивістами. На їх думку, позитивна наука має відмовитися від спроб віднайти «першопричини буття і пізнання», оскільки таке знання є принципово недосяжним та в ньому відсутня практична потреба.

Головними напрямками філософії XX ст. були насамперед персоналізм, прагматизм, структуралізм, неопозитивізм, а також концепції інтерсуб'єктивного напрямку – феноменологія, екзистенціалізм, герменевтика [6].

На антропологізацію національної правової системи суттєво впливає міжнародне право. Розширення обсягу правового регулювання та вплив на національне право загальних гуманітарних цінностей зумовлюють трансформацію системи джерел права [4].

Найсуттєвіших змін ця система зазнала з ухваленням Конституції України 1996 р., якою було визнано та закріплено принцип верховенства права. «Одним із проявів верховенства права, – наголошується в п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 (у справі про призначення судом більш м'якого покарання), – є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а нараховує й інші соціальні регулятори... які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою отримала відображення в Конституції України» [7].

Право на свободу совісті та віросповідання є одним із фундаментальних прав, що закріплено в усіх міжнародних документах, які містять перелік прав людини. Починаючи з другої половини XX ст. відбувалося активне формування міжнародної судової та квазісудової практики захисту цього права, що надало його змісту певної динаміки. Стаття 22 Договору Ліги Націй зобов'язувала мандатні держави гарантувати свободу совісті та релігії. Реалізація принципу верховенства права також вимагає від держави, якщо визнавати її конституційною або такою, що прагне до цього статусу, втілення верховенства права в правотворчу та правозастосовну діяльність.

Слід зазначити, що кінець XX – початок XXI ст. позначився суттєвим переглядом усталених політичних, економічних і соціальних теорій і практики їх втілення. Образ соціального миру, втіленням якого була національна держава, стрімко зазнає змін. Трансформуються завдання та функції держави, змінюється державна влада, змінюючи свою сутність і соціальне призначення, порядок реалізації своїх суверенних прав і повноважень, формується мережевий політичний простір тощо. При цьому процес трансформації держави відбувається на тлі нових явищ соціальної дійсності: глобалізація та сталий розвиток; новий світовий порядок, відновлення імперських традицій, створення інтеграційних об'єднань, внутрішньодержавна регіоналізація та збереження суверенної держави як ключового суб'єкта міжнародних відносин; відданість ринковим принципам і механізмам та їх нездатність подолати глобальну фінансово-економічну кризу тощо [2].

Крім того, слід зважати на той факт, що в умовах сьогодення частіше висловлюються недостатньо обґрунтовані ідеї на кшталт таких: необхідне проведення «десуверенізації» шляхом поширення демократії західного зразка в інтересах транснаціональної солідарності; в глобальній системі світового порядку відбувається «розчинення державного суверенітету»; суверенітет має стати привілеєм, який необхідно заслужити [2]; застаріле міжнародне право, в основу якого покладено принцип непорушності суверенітету, не відповідає реаліям сьогодення – йому на зміну повинні прийти нові принципи, що базуються на обмеженні суверенітету на користь дотримання прав людини; принцип суверенітету слід замінити на принцип незалежності [8, с. 47-48] тощо. Очевидно, що популяризація подібних ідей може бути небезпечною у зв'язку з існуванням подвійних стандартів щодо застосування прав людини на міжнародному рівні.

Ідеї та цінності демократичної, правової держави є головними орієнтирами відродження та розбудови української державності, здійснення комплексу соціально-економічних і політико-правових перетворень [2].

Міжнародні стандарти прав людини:

– громадянські та політичні права: право на життя; покарання виключно на підставі закону; право на свободу пересування; свободу вираження думок; право на свободу та особисту безпеку; право на власність; заборона рабства; ; право на свободу думки, совісті та віросповідання; заборона катувань і жорстокого, нелюдського і принижуючого гідність покарання; рівність перед законом; право на справедливий судовий розгляд; право на повагу приватного та сімейного життя, житла й кореспонденції; право на одруження свобода зборів і об'єднань; право на ефективний засіб правового захисту; інші суміжні права (право виступати як фізична чи юридична особа, право на прізвище та ім'я, право на громадянство і гарантії прав у випадку відсутності громадянства та ін.) [9, с. 67-70];

– соціальні, економічні та культурні права: право на здоров'я та соціальний захист, право на працю; захист сім'ї, материнства й дитинства; право на справедливі й сприятливі умови праці; профспілкові права; право на здобуття середньої й вищої освіти; право на гідний (достатній) рівень життя; право на користування досягненнями культури;

– колективні права: право на мир, заборону геноциду й апартеїду; право на розвиток; право народів на самовизначення; права національних меншин; право на сприятливе навколишнє середовище [10].

Однак по мірі розвитку міжнародного права та міждержавних відносин обсяг прав і обов'язків індивіда збільшуватиметься, а його роль на міжнародній арені – зростатиме.

Сьогодні питання про міжнародну правосуб'єктність людини є спірним. Класичне міжнародне право визнає суб'єктами права і міжнародних відносин лише дер-

жави, міжурядові міжнародні організації та народи, які борються за самовизначення. Після Другої світової війни в міжнародному гуманітарному праві відбулися значні зміни, особливо визнання осіб суб'єктами міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру, що поставило питання про правосуб'єктність фізичних осіб у міжнародному праві на порядок денний. Першим привернув увагу видатний юрист, корінний українець, випускник Львівського університету, професор Герш Лаутерпатер. Він першим у міжнародній юриспруденції не тільки заявив, але й переконливо довів, що фізичні особи мають цю правосуб'єктність.

Міжнародна практика все більше доводить, що особа має міжнародну правосуб'єктність, головним чином тому, що вона володіє основними елементами правосуб'єктності, а саме: правами та обов'язками у міжнародному праві. У комплексі таких прав та обов'язків вирішальне значення має право звернення людини до міжнародних судових та контрольних конвенційних органів зі скаргами та іншими заявами. Так, наприклад, на підставі багатьох міжнародно-правових актів з прав людини фізична особа має право звертатися в позасудові (Комітет з прав людини, Комісія з прав людини та ін.) та судові (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини) міжнародні органи за захистом своїх прав. Як указано вище, фізична особа може нести міжнародну кримінальну відповідальність за вчинення міжнародних злочинів. Більше того, Статутом Міжнародного кримінального суду визначено, що така відповідальність може покладатися виключно на фізичних осіб, що закріплено ч. 1 ст. 25: «Суд володіє юрисдикцією щодо фізичних осіб з цим Статутом». Зазначимо також таку антропологічну властивість Статуту МКС, як врахування віку, з настанням якого є можливим притягнення людини до міжнародної кримінальної відповідальності. За ст. 26 Статуту МКС з юрисдикції Суду виключаються особи, які не досягли 18-річного віку на момент передбачуваного вчинення злочину [9].

Звичайно, нормативно-правові акти в частині прав і свобод людини, визначені в багатьох міжнародних правах, є переважно втіленням суверенної волі держави. Однак, особистості в міжнародному праві важливо не те, хто закріпив права та обов'язки, а характер прав та обов'язків. Наприклад, зобов'язання фізичної особи не вдаватися до піратства та неправомірно використовувати державний прапор впливає з міжнародної практики, які були кодифіковані в 1982 року. За злочини проти миру, проти людяності відповідальність у статуті Міжнародного воєнного трибуналу (Нюрнберг) було передбачено вже після їх вчинення. Відповідальність за повітряне піратство та викрадення літаків передбачена цілою системою міжнародних конвенцій.

Таким чином, сьогодні можна говорити про розширення міжнародної правосуб'єктності особи. Так, у грудні 2011 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Третій Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, який сьогодні відкритий для підписання та набуде чинності, коли його ратифікують усі 10 держав-учасниць Конвенції. Протокол передбачає можливість Комітету з прав дитини розглядати скарги на порушення Конвенції державами-учасницями Протоколу. Це ще один аргумент на користь антропології міжнародного права, яке все більше трансформується від права держав до права народів.

Таким чином, антропологічні принципи в юриспруденції були реалізовані лише в 20 столітті, але їх імпліцитне застосування та розвиток мали місце в античній філософії, середньовічній філософії, філософії нового часу, німецькій класичній філософії та марксизмі. Звертаючись до різних аспектів конкретних питань, необхідно поглибити розуміння та доповнити права людини як базовий ціннісний вибір сучасного розвитку. [2].

Формування влади на наднаціональному рівні та поступова передача все нових повноважень закономірно призведе до зміни змісту основного принципу верховенства права, яким є поділ влади, що виявляється у функціях органів влади та їхні взаємозв'язки.

Конституцією України визначено, що головним обов'язком держави є насамперед утвердження та забезпечення прав і свобод людини, а також проголошення курсу на формування соціальної держави неминуче висувають на перший план проблему захисту прав людини та забезпечення гідного та забезпечуваного життя населення.

Імплементация міжнародних стандартів прав людини, закріплених у Конституції та законах України, у національну правову практику потребує не лише створення відповідних правових механізмів, але й визнання того, що права людини та її життєдіяльність є найвищими суспільними цінностями. необхідно сформулювати новий методологічний підхід до визнання прав людини як загальнолюдської цінності, найважливішого чинника людського існування. У зв'язку з цим кожен нормативно-правовий акт необхідно оцінювати відповідно до міжнародних стан-

дартів прав людини та законів і правових норм, які застосовуються. Однак починати слід з розробки уявлення про загальнолюдські, універсальні цінності, які можна використовувати для регулювання суспільних відносин. [2].

Висновок. Можна зазначити, що антропологічний підхід сприяє подоланню етноцентричних поглядів на розвиток людини та суспільства, а його впровадження є необхідною передумовою для встановлення твердих зв'язків між цивілізаціями, державами, народами, правовими системами, що представляють різні правові культури. Антропологія є ядром культурної раціоналізації та ідеології. Юридична антропологія є продуктом людської діяльності, оскільки дає можливість вивчати певні соціальні процеси та впливати на них, а також використовувати свій потенціал у формуванні правової реальності.

У зв'язку з цим виникає необхідність оцінки кожного правового акту й впровадження в практику законів і норм права з погляду міжнародних стандартів прав людини. Проте розпочати слід із формування ідеї загальних, універсальних ціннісних стандартів, які можуть бути використані для регулювання суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Завальнюк В.В. Антропологізація права: традиції та сучасність : монографія. Одеса : Юридична література, 2018. 448 с.
2. Руднева О. Ціннісний вимір прав людини в контексті світових глобалізаційних процесів. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VAUMVS/2010_4/rudneva.pdf
3. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків, 2004. 21 с.
4. Крішнасвами Аркот Дослідження фактів дискримінації у сфері релігійних прав і свобод: [фрагменти звіту Спеціального доповідача Підкомісії ООН у справах про запобігання дискримінації та захисту меншин]. Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти. Свічадо. Львів, 2001. Т. 2. 376 с.
5. Завальнюк В. В. Трансформація теоретичних засад антропологічних досліджень у праві. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. Юрид. л-ра. Одеса, 2012. Вип. 44. С. 11–17.
6. Завальнюк В. В. Правова реальність в антропологічному вимірі (основні напрями досліджень). *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Юрид. л-ра. Одеса, 2011. Вип. 58. С. 24–29.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15–рп. 2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
8. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом : підручник / за пер. з англ. ; відп. ред. М. В. Буроменський. Харків, Консум. 2000. 592 с.
9. Завальнюк В. В. Міжнародні стандарти прав людини в їх антропологічному вимірі. *Митна справа*. 2009. № 5. С. 67–70.
10. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ. Правова єдність. 2008. 352 с.